

Klió 2010/2.

19. évfolyam

JELENKOR

Gyémánt, arany és háború

Dél-Afrika történelmével kapcsolatban az utóbbi években megjelent munkák közül elsősorban az apartheid rendszerrel, valamint Nelson Mandelával foglalkozó könyvek voltak túlsúlyban. Ezekkel szemben *Martin Meredith*, Gyémánt, arany és háború című könyvében a fent említett állam múltjának egy korábbi korszakát vizsgálja meg. Ahogyan azt a mű alcíme is jelöli: Dél-Afrika létrehozása, a könyv centrumában Dél-Afrikának, mint államnak a kialakulása áll.

Martin Meredith az Oxfordi Egyetem St Antony's College-nak munkatársa és számos Afrika történetével kapcsolatos könyv szerzője. A bemutatásra kiválasztott művén kívül, egy teljesebb Afrika képhez járulnak hozzá Nelson Mandela, az Afrika sorsa – a függetlenség ötven éve, Mugabe, vagy Az Apartheid nevében címmel megjelent könyvei.

A mű középpontjában az 1806-tól 1910-ig tartó időszak, azaz a Dél-Afrikai Unió kialakulásának folyamata áll. A bevezető részben, a brit jelenlét kezdetétől, 1806-tól mutatja be Dél-Afrika történetét. Hiányérzetet kelthet az olvasóban, hogy a fejezet a búrok eredetével kevésbé foglalkozik. A britek a napóleoni háborúk folyamán szereztek meg Fokvárost és környékét, amit ekkor még csak stratégiailag fontos haditengerészeti bázisnak tekintettek, ugyanis az Afrika és Ázsia közötti kereskedelmi hajóútvonal középpontján található. Nagy-Britanniából az első jelentős telepítési terv a napóleoni háborúkat követően indult el. A fokföldi telepes programban a háborút követő munkanélküliség, valamint a szociális problémák megoldásának kulcsát látták. Első lépcsőben 4 ezer telepest választottak ki a 80 ezer jelentkező közül, akik 1820-ban érkeztek meg az Algoa-öböl környékére. A britek ezt követően folyamatosan törekedtek itteni pozícióik megerősítésére. 1834-ben megszüntették a rabszolgaságot, valamint hivatalos nyelvvé az angolt tették, kihagyva a búrok által beszélt afrikaanst. A búrok elvetve a brit fennhatóságot, úgy döntöttek, elköltöznek földjeikről, és északabbra vonulnak a britek által uralt területről. Az első kivándorló csapat 1836-ban hagyta el otthonát. A búrok „exodusának” következményeként, amelyet nagy treknek neveznek, közel 6 ezer férfi, nő és gyermek hagyta el Fokgyarmatot, amely az itteni fehér lakosság egytizedét tette ki. Ezenfelül mind a búrok, mind a britek folyamatos fegyveres konfliktusokba keveredtek a benszülőtt sosza és zulu törzsekkel.

Nagy fordulópontot jelentett Dél-Afrika történetében a gyémántlelőhelyek felfedezése. A téma részletes boncolgatása a könyvben ettől a momentumtól veszi kezdetét. Az első gyémánt megtalálása már-már mesébe illő módon történt. 1866-ban nem messze az Oranje folyó mellett fekvő Hopetown körzetében, a De Kalk farmon egy búr farmer fia lelte meg az első drágakövet, amelyet játéknak használt. A szomszédos gazda, Schalk van Nierkerk eladta ezt a gyémántot, amit Londonban később 500 fontra becsültek fel. Bár kezdetben még a geológiai szakemberek is kételkedtek a terület gazdagságában, a folyamatosan felbukkanó értékeesebbnél értékeesebb leletek meggyőzték a szkeptikusokat. Megindult az óriási bevándorlás Dél-Afrikába, kitört a gyémántláz.

Ennek a gyémántláznak köszönhető felemelkedését Cecil Rhodes is, aki a térség történetének és a brit gyarmatosításnak az egyik legkiemelkedőbb alakja. Rhodes 1870-ben érkezett meg Dél-Afrikába, hogy bátyja, Herbert gyapotfarmján dolgozzon. Megérkezését követően azonban ő is bekapcsolódott Kimberleyben a gyémántüzletbe. Vállalata, a De Beers Mining Company óriássá nőtte ki magát. Rhodes a gyémántnak köszönhetően nagy vagyonra és befolyásra tett szert. A szerző megállapítása szerint, így kapcsolódott össze Cecil Rhodes személyes vagyoni gyarapodásának érdeke a brit pozíciók dél-afrikai megerősítésével, és további területek megszerzésével. Ez a gyarmatosítás egy sajátos formáját eredményezte, amikor a gyarmat, jelen esetben Fokgyarmat, gyarmatosított.

A korszakban Dél-Afrika történetének másik kulcsfigurája Paul Kruger, aki 1883-tól 1900-ig, emigrációba kényszerüléséig vezette elnökként Transvaalt. Neve egybeforrta a búr ellenállással. Kruger, aki földműves családból származott és maga is részt vett a nagy trekben, a Bibliából tanult, és hitt abban, hogy a Föld lapos. A brit politikusok folyamatosan alábecsülték, az angol folyóiratok karikatúristái pedig szívesen ábrázolták bigott földművesként. Kruger meggyőződéssel hitte, hogy Isten kiválasztotta a búrokat úgy, ahogyan az Ószövetségben a zsidókat. Ennek megfelelően a nagy treket úgy látta, mint a zsidók kivonulását az egyiptomi fogságból.

Rhodes és Kruger kulcsfiguráknak tekinthetők a korszak Dél-Afrikájának megértéséhez.

A következő fontos momentum, egy másik természeti kincsnek, az aranyak nagy mennyiségben való felfedezése volt 1886-ban Witwatersrandnál. A kitermelés hamar megkezdődött, ami magával vonta a nagymértékű bevándorlást, valamint a korábban kisváros Johannesburg kozmopolita nagyvárossá változását. Kruger nem örült egyiknek sem. Az aranylelőhelyek megtalálását inkább csapásnak, mint szerencsés fordulatnak tekintette. Az arany felfedezése nagyarányú átalakuláshoz vezetett Transvaalban. A fővárosban, Pretoriában új és a korábbiaktól jóval nagyobb kormányzati palotákat hoztak létre és kiépült az elektromos világítás, valamint a telefonhálózat. A transvaali főváros tehát levedlette korábbi, falusias kinézetét. Ennél is nagyobb és látványosabb volt a változás a Witwatersrand közelében fekvő Johannesburgban. Bár csak harminc mérföld választja el a fővárostól, mégis óriási különbségek alakultak ki ebben az időszakban Pretoria és Johannesburg között. Az aranybányászat megindulása nagymértékű bevándorlást eredményezett, melynek fő célpontja Johannesburg volt. 1895-re Johannesburg fehér bőrű lakosságának száma elérte az 50 ezret. Ebből azonban csak 6 ezer ember volt búr származású, míg a fehér lakosság túlnyomó többsége Nagy-Britanniából, vagy Fokgyarmat területéről érkezett bevándorló volt. A városban gombamód szaporodtak a bárók

és a bordélyházak. A bányamunkások mellett megjelentek a külföldi származású bányamágnások, az úgynevezett randlordok. Kruger Johannesburgot az ördög városának nevezte el. A bevándorlók, vagy ahogyan a búrok hívták őket, uitlanderek, több jogot, a vámok csökkentését, valamint beleszólást szerettek volna Transvaal politikai életébe. Kruger és a búrok nem kívántak engedni a bevándorlók javára. Ez konfliktusokhoz vezetett Nagy-Britanniával. Cecil Rhodes maga kívánta megoldani saját módszereivel a búr kérdést. 1895 telén, hú embere Starr Jameson egy kis katonai egységgel, annak reményében, hogy az uitlanderek fellázításával megdöntheti a búr kormányzatot, behatolt Transvaalba. A Jameson Raid néven számon tartott akció azonban csúfos kudarcba torkollott.

A szerző véleménye szerint, a gyémánt és az arany mellett a harmadik fontos tényező Dél-Afrika egyesítésében és a Dél-Afriakai Unió létrehozásában a háború volt. Bár a búr köztársaságokat, Transvaalt és Oranje Szabad Államot 1902-re sikerült elfoglalni, nem ez volt az első kísérlete a briteknek. 1877-ben már anektálták Transvaalt, de az uralmuk nem volt tartós. 1881. február 28-án az első angol-búr háborúban, ugyanis Majubanál a búrok nagy vereséget mértek a Colley tábornok vezette brit csapatokra. Ezzel azonban nem ért véget a búr köztársaságok küzdelme Nagy-Britanniával. Az 1899 októbere és 1902 májusa között dúló második angol-búr háború Nagy-Britannia egyik legköltségesebb és legvéresebb gyarmati háborúja volt. Az Egyesült Királyság a 450 ezer fős óriási túlerőnek, valamint a búr civil lakosság koncentrációtáborokba gyűjtésének és a búr farmok felégetésének köszönhetően nyert. Annak ellenére, hogy a britek rövid háborúra – „tea-time war”-ra – készültek, a birodalomnak 1902-re 22 ezer elesettje volt. A háború költségei pedig az eredetileg tervezett 10 millió font helyett 217 millió fontnyi terhet róttak a brit kincstárra. Martin Meredith meglátása szerint a britek számára a háború vége a győzelem érzése helyett, inkább a megnyugvást hozta. Bár Transvaal és Oranje Szabadállam számára a háború elvesztése szuverenitásuk végét jelentette, 1907-re azonban a legyőzött búr köztársaságok, saját volt háborús tábornokaik vezetése alatt önkormányzóvá válhattak. A következő lépés már a Dél-Afriakai Unió létrejötte volt, amely 1910. május 31-én Fokgyarmat, Natal, Transvaal és Oranje Szabadállam területeket egyesítette abban a reményben, hogy a búrok és a britek kibékülve egy új és erős dél-afrikai nemzetet alkothatnak. Ezt a folyamatot mi sem illusztrálja jobban, minthogy az első dél-afrikai miniszterelnök Louis Botha lett, aki a búr háborúban még a britek ellen harcolt, az első világháborúban pedig már brit zászló alatt vezetett csapatokat a Német Délnyugat-Afrika ellen folytatott hadműveletekben.

Martin Meredith könyvében, a címben meghatározott három tényezőt tartja a legfontosabbnak, amelyek a Dél-Afriakai Unió létrehozásához vezettek. A gyémántot és az aranyat, amelyek felértékeltek, és jelentős részben megváltoztatták a fekete kontinens addig kevésbé ismert déli csücskét. Ennek mentén megismerhetjük, adatokkal alátámasztva azt a jelentős gazdasági és társadalmi átalakulást, ami lehetővé tette, hogy a kevés tőkével rendelkező emberek, mint Rhodes, vagy az eredetileg komédiásként dolgozó Barnato Barney gyémánt és aranyágnásokká váljanak. A háborút pedig mint eszközt említi, amely a politikai-hatalmi viszonyokat változtatta meg és megszüntette a búr köztársaságok önállóságát. Ezenfelül fontosnak tartja a folyamat megértéséhez elengedhetetlen két kulcsfigurának, Cecil Rhodesnak és Paul Krugernak a bemutatását. A mű igazi érdeme tehát, hogy átfogó módon elemzi az egységes dél-afrikai állam létrehozásának folyamatát.

Illusztrációként a könyv közepére szerkesztett fekete-fehér mellékletben, többek között Cecil Rhodes és Paul Kruger életének különböző szakaszain készült fényképek, valamint a könyvben tárgyalt fontosabb személyekről és eseményekről festmények és fotográfiák találhatóak. A térbeli tájékozódást segíti a könyv elején található térképvázlat, mely többek között az 1876 és 1910 között Dél-Afrikában kiépített vasútvonalak és a nagyobb ütközetek helyszíneit is jelöli.

A könyvet gazdagítja továbbá a szöveg közé illesztett, a különböző visszaemlékezésekből, tudósításokból, leírásokból, feljegyzésekből származó nagyszámú idézet. A szerző, hogy segítse a felhasznált forrásokban, valamint szakirodalomban történő eligazodást, a mű végén fejezetenként ismerteti az adott részhez vett legfontosabb munkákat és forrásokat.

A Gyémánt, arany és háború hasznos szakirodalmat jelent azoknak, akik jobban meg akarják ismerni Dél-Afrika gyarmatosítását, illetve a Dél-Afriakai Unió létrejöttének folyamatát.

Martin Meredith: Diamonds, gold and war – The making of South Africa (Gyémánt, arany és háború – Dél-Afrika létrehozása), London, 2008. 570. p.

Szabó Gábor